**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ**
імені Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Володимира
**Міжрегіональної Академії управління персоналом**

**ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК "МЕЖИБІЖ"**

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ЄПАРХІЯ**
**Української Православної Церкви**

## ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

# *ПЕДАГОГІКА ДУХОВНОСТІ*

*з благословення Митрополита Київського і всієї України,*
*Предстоятеля Української Православної Церкви*
*Блаженнішого Володимира*

***Хмельницький, 2012***

**УДК 281.9.44**
**ББК 86.372.44**
**П 45**

**Редакційна колегія:**

***Білий Л.Г.,*** кандидат педагогічних наук, директор Хмельницького інституту МАУП; ***Байдич В.Г.,*** кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський ***Антоній,*** кандидат богослов'я; ***Вашеняк І.Б.,*** кандидат історичних наук, доцент; ***Гундерук Л.М.,*** кандидат психологічних наук, доцент; ***Дацюк О.А.,*** кандидат богослов'я, секретар Хмельницької єпархії УПЦ; ***Погорілець О.Г.,*** директор Державного історико-культурного заповідника "Межибіж"; ***Парандій В.О.*** (відповідальна за випуск).

**Рецензенти:**

**Кралюк П.М.,** доктор філософських наук, професор. Перший проректор Національного університету "Острозька академія".

**Мордвінцев В.М.,** доктор історичних наук, професор. Заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (Протокол №4 від 24 квітня 2012 р.)*

**ПЕДАГОГІКА ДУХОВНОСТІ: Збірка наукових праць в 2-х частинах./ Ред. кол. Білий Л.Г. (голова) та ін. – Хмельницький, 2012. – 284 с.**

У Частині 1 збірки подано наукові статті за матеріалами роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції "Пересопницьке Євангеліє: духовна святиня українського народу" (до 455-річчя з початку написання Пересопницького Євангелія), яка відбулася 12 травня 2011 року. У Частині 2 збірки подано матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Історія, культура та освіта: християнський вимір", яка відбулася 4 травня 2012 року. У наукових публікаціях порушуються актуальні питання: історії створення Пересопницького Євангелія, духовності народу, історичного розвитку України та ін.

Адресовано широкому колу читачів, причетних до вивчення вітчизняної історії та культури: учням, студентам, магістрантам, науковцям, викладачам вищих навчальних закладів та вчителям загальноосвітніх шкіл.

*За зміст статей несуть відповідальність автори. Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів.*

*©Хмельницький інститут МАУП, 2012*
*©Автори статей*

**Частина 2. Історія, культура та освіта: християнський вимір** 126

**Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський АНТОНІЙ**
ЗВЕРНЕННЯ 127

**Білошицький С.В.**
КРИЗА ДУХОВНИХ ОСНОВ ТА СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 129

**Григоренко О.П.**
ІВАН ОГІЄНКО (МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН) – КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ, ДЕРЖАВНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ ДІЯЧ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 137

**Нікітіна О.В., Данилюк І.А.**
СЬОГОДЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕКУЛЯРНОГО СУСПІЛЬСТВА – ПОГЛЯД РЕАЛІСТІВ 147

**Гуменюк І.П.**
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА НАПРЯМКИ ВИХОВАННЯ ПРАЦЕЛЮБНОСТІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ В СІМ'Ї ТА ШКІЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ СЕЛА ВІВСЯНИКИ (КОЗЯТИНСЬКИЙ РАЙОН ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ) В 1920-Х-1940-Х РОКАХ 151

**Трембіцький А. М.**
ОСОБИСТІСНО-ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СВІТ ОЛЕНИ ЧЕХІВСЬКОЇ (СІЦІНСЬКОЇ) 159

**Бабій Н.В.**
ВНЕСОК ХРИСТИНИ АЛЧЕВСЬКОЇ У РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ 165

**Блажевич Ю. І.**
«ЦІЛЮЩІ» ДЖЕРЕЛА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ 170

**Коцюк В.Д.**
ВІДРОДЖЕННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД З БЕРЕЗНЯ 1917 РОКУ ПО ЛИСТОПАД 1920 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ) 176

**Медведюк О. Б.**
ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ 182

**Михайлова С.В.**
РОЗВИТОК ЖІНОЧОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. 199

**Гончар О.О.**
ІВАН ОГІЄНКО ПРО ДРУКАРСТВО НА ПОДІЛЛІ 204

з дітьми, тільки в цьому випадку педагог буде мати можливість відчувати, що відбувається в душі дитини, співпереживати і допомагати їй своїми порадами і реальними справами.

***Список джерел та літератури:***

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. - Полтава: Молодь, 2002. 2. Ващенко Г. Мораль християнська і комуністична. // Освіта. - № 53. - 1998. 3. Вознюк А.П. Християнське виховання молоді // Просвіта. - №4. - 2003. - С. 19-22. 4. Громадська думка про релігію і церкву в Україні (соціологічні дослідження Центру ім. О. Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2004. - № 3 (51). - С. 30-40. 5. Єленський Віктор. Релігійне навчання й виховання в законодавствах та освітніх системах західноєвропейських країн // Людина і світ. – 2001. – № 11-12. – С. 32-36. 6. Затворник Феофан Святитель. Что есть духовная жизнь и как на нее настроиться ? - М.: Из-во Московской Православной епархии, 2003. 7. Майко Л. Виховання дітей у Православ ї: психологіний аспект. // Дошкільне виховання. - № 9. - 2004. - С. 3-4. 8. Понкин И. В. Правовые основы светскости государства и образования. – М.: Про-Пресс, 2003. 9. Резолюція ІІ з їзду всеукраїнського православного педагогічного Товариства // Віра і культура. - №33. - 2006. - С. 7-8. 10. Релігійна освіта і виховання в Україні // Віра і культура. - №29. - 2005. - С. 8-10. 11. Релігійне навчання і виховання дітей і молоді в Україні: позиції громадян: інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу Релігійна освіта і виховання в Україні: проблеми і шляхи розв'язання - К.: Український центр економічних і політичних досліджень , 2005. 12. Уледов А.К. Духовная жизнь общества. - М.: Просвещение, 1980. 13. Християнські цінності в освіті та вихованні // Віра і культура.

**Михайлова С.В.**
*старший викладач Хмельницького інституту МАУП*

## РОЗВИТОК ЖІНОЧОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 19 СТ.

*Анотація:* в статті розглядається процес реформування жіночих освітніх закладів другої половини XIX ст. в Російській імперії до складу якої входила територія Поділля.

У сучасних умовах економічні і соціальні реформи в Українській державі безпосередньо впливають на становище родини та жінки. Саме на неї суспільством покладається відповідальність за виховання нових поколінь та їх підготовку до реального життя. В цьому контексті актуальним є питання реформування жіночої освіти на території Поділля в другій половині 19 ст.

Питання з історії жіночої освіти постійно перебувають у полі зору зарубіжних та українських дослідників. Наприклад, американський дослідник Р. Стайс вивчав тему жіночого руху [16]. Російські вчені Б. Пієтров-Енкер [13], Н. Пєрова [12], В. Пономарева, Л.Хорошилова [14] також займались питанням жіночої освіти та жіночого руху в Російській імперії. В Україні спостерігається зростання інтересу до питань історії жінок, їх освіти та виховання. Необхідно відмітити праці А.Чуткий [19], В. Нижник [11], що

займалися питаннями вищої освіти жінок в Україні. Питаннями жіночої духовної освіти на Поділлі займалися Г.Надтока [10], А. Лисий [9]. Але питання реформування жіночої освіти на Поділлі залишається практично невивченим.

З середини 19 ст. в імперську економіку активно проникають елементи ринкових відносин. Кріпацтво з його натуральним характером та екстенсивними методами нарощування виробництва було не ефективними. Промисловці почали запозичувати досвід західних сусідів, які досягали кращих результатів у виробництві з використанням найманої і кваліфікованої праці. Прямим результатом цього можна вважати реформування в сфері освіти, адже побудова нової освітньої мережі була обумовлена потребами капіталістичного розвитку господарства. Відміна кріпосного права в Російській імперії теж сприяла подальшому поштовху до розвитку освіти, у тому числі і на Поділлі. Утворюються початкові народні училища, де жінки отримували дозвіл вчителювати. Це сприяло розповсюдженню жіночої освіти на території Поділля.

Мета і завдання статті. З'ясувати вплив освітніх реформ на розвиток жіночої освіти на Поділлі у другій половині 19 ст. Завдання статті передбачають аналіз законодавчих й урядових документів, що забезпечили проведення освітніх реформ на території Поділля в зазначений період. А також які заходи вживали державні органи для запровадження та розвитку жіночої освіти.

На Правобережній Україні ще на початку 19 ст. склалася система державного управління за зразком Російської імперії. Після створення Міністерства народної освіти, під його егідою розпочала формуватись нова мережа навчальних закладів. До неї входили навчальні заклади чотирьох типів: 1. Парафіяльні училища, які призначалися для дітей найвищих станів. 2. Повітові училища для дітей дворян, купців, державних службовців, заможних ремісників. 3. Класичні повітові гімназії і неповні прогімназії (розповсюджений тип середньої школи). 4. Ліцеї, університети (вищі навчальні заклади). У зв'язку із соціально-економічними реформами існуюча система освіти зазнала значних змін, які вносилися і регулювалися відповідними урядовими постановами. Міністерство народної освіти Російської імперії 19 листопада 1864 року затвердило статут реальних гімназій [3, арк.12]. У 1871 році російський уряд провів нову реформу середньої школи, спрямовану на повне відокремлення класичної освіти від реальної. Згідно цієї реформи класичні гімназії повинні були залишатися закладами освіти для привілейованих, а реальні гімназії перетворювались в реальні училища, які призначалися для "среднего сословия, которое еще не привыкло долго и много учиться" [7, арк.34].

На Поділлі існували всі згадані типи навчальних закладів, крім вищих. Вищу освіту подоляни здобували поза межами краю, в університетах Києва,

Харкова, Одеси [4, арк.50]. У з 70-х років 19 ст. на Поділлі, відкриваються початкові школи нового типу з шестирічним терміном навчання, які отримали назву міських вищих училищ. Їх поява була обумовлена потребами капіталістичного розвитку господарства. Вищі училища давали випускникам закінчену початкову освіту, необхідну для роботи в канцеляріях, на транспорті тощо [2, арк.7].

Наступним етапом на шляху реформування системи освіти стало відкриття жіночих навчальних закладів. І першим кроком нового часу стали саме закони про всестанову жіночу освіту відкритого типу. Питання про організацію жіночої середньої освіти на державному рівні розглядалось в Міністерстві народної освіти. Вихідним пунктом перетворень у цьому відомстві щодо жіночих шкіл була доповідь міністра освіти С. Норова 5 березня 1856 р., в якій він детально виклав свої погляди на головні вади існуючої системи. Міністр підкреслив, що особи середнього стану в губернських і повітових містах не мають можливості дати своїм дочкам необхідну освіту, "між тим від цього залежить як розвиток в масах народних справжніх уявлень про обов'язки кожного, а також і всіляке покращення сімейних нравів та суспільної свідомості взагалі, на що жінка має могутній і надзвичайний вплив". Тому заснування середніх жіночих навчальних закладів відкритого типу було б, на його думку, подією величезної ваги для країни [8, с.9]. Схвалююча резолюція Олександра ІІ на цю доповідь поклала початок організації середньої жіночої освіти на державному рівні. Попечителі шкільних округ і начальники губерній вказували на головну ваду цього документу – усунення від управління училищами представників тих станів і товариств, на кошти яких вони утримувалися, а також про надмірність повноважень навчальних закладів. 10 травня 1860 р. було затверджено проект нового положення про жіночі училища Міністерства народної освіти, згідно з яким при кожному училищі засновувалися дві ради: попечительна і педагогічна [5, арк.79]. Основна ідея положень 1858-1860 років полягала в тому, щоб залишити за жіночими училищами характер приватних навчальних закладів. Зі свого боку, уряд узяв на себе ініціативу керівництва цією справою через начальників губерній та училищне керівництво Міністерства народної освіти з наданням цим закладам деяких прав нарівні з державними.

Досвід існування перших закладів нового типу протягом десятиріччя виявив необхідність внесення змін у навчальний процес. Тому в травні 1870 року було затверджено нове положення про жіночі гімназії і прогімназії Міністерства народної освіти, за яким жіночі училища перейменовувались на гімназії і прогімназії. Крім того, згідно з новим положенням, для проходження повного курсу в гімназії вводилося сім років навчання замість шести, як це було раніше [6, арк.89]. Загалом, цілий ряд жіночих навчальних закладів на території Російської імперії діяли за окремими статутами і

положеннями. Щодо жіночої середньої освіти в українських Правобережних губерніях, то 26 травня 1869 року було затверджено положення про жіночі гімназії і прогімназії в Київській, Подільській і Волинській губерніях. Уряд надавав вихованню жіноцтва особливого політичного значення і прагнув сприяти її розвитку двома способами: 1. Організовувати державні училища. 2. Надавати грошову допомогу особам російського походження, які утримували приватні пансіони. Уряд узяв на своє утримання жіночі училища в цьому регіоні з тією метою, щоб не залучати коштів громадськості, яка, у свою чергу, буде вимагати приймати участь в управлінні закладами. Ще одна відмінність – остаточне рішення про заснування нових жіночих гімназій у межах цього регіону приймалося виключно імператором. Згідно цього положення в м. Немирові була відкрита перша на Поділлі "для приходящих дівчат" прогімназія з чотирирічним терміном навчання. Дещо пізніше жіночі учбові заклади розпочали діяти в інших містах губернії. В липні 1900 р. в складі підготовчого і чотирьох молодших класів у Вінниці відкрилась жіноча гімназія. Інші класи – п'ятий-сьомий, відкривали роком пізніше. Через десять років на кошти земства був відкритий восьмий (педагогічний) клас.

Взагалі мережа середніх жіночих навчальних закладів на Поділлі утворювалася дуже повільно, навіть порівняно з іншими регіонами України, адже уряд штучно стримував їх зростання. Так, на 1897 рік у Подільській губернії було всього 9 гімназій Міністерства народної освіти, в той час, як в Полтавській, Чернігівській їх відповідно було по 14 і 20 [1, с.187]. Ці дані свідчать про те, що царський уряд розглядав систему освіти на Поділлі передусім як елемент політичного впливу на суспільство, як інструмент великодержавницької політики відносно населення окраїнних провінцій імперії, а не як засіб поширення освіченості серед широких народних мас.

У пореформений період в систему середніх навчальних закладів для дівчат, крім гімназій, входили єпархіальні жіночі училища (відав Синод), Марийські училища, згодом гімназії (відомство імператриці Марії Федорівни), інститут благородних дівчат та приватні пансіони, які давали незакінчену середню освіту. Такого типу навчальні заклади діяли і на Поділлі. Зокрема, в м. Кам'янець-Подільський діяла в період 1867-1917 років Марійська гімназія [14, с.99].

Для втілення в життя реформи загальної освіти, а також для обслуговування міських вищих училищ виникла нагальна потреба в педагогічних кадрах. Для їх підготовки утворювались учительські інститути і учительські семінарії (середні навчальні заклади з трирічним курсом навчання). Інститути готували вчителів для міських вищих училищ, семінарії (для початкових училищ сільської місцевості). Навчання в семінаріях здійснювалося по скороченому варіанту програми учительських інститутів. На той час на Поділлі не було навчального закладу такого типу, а питання про відкриття учительської семінарії у м. Вінниці приймалося протягом 29

років. Вперше клопотання було подане в 1878 році. І лише у грудні 1907 року вчительська семінарія була відкрита у с. Потоки, а в червні 1909 року переведена до Вінниці [18, с.25]. За період свого існування з її стін вийшло багато вчителів, які сприяли поширенню освіти серед подолян. Проте педагогічна семінарія не могла повністю задовольнити потребу регіону в педагогічних кадрах, а тому 1 липня 1912 року за рішенням Міністерства освіти у Вінниці був відкритий учительський інститут. Він був восьмим в Україні. У перший рік у ньому здобували освіту 25 юнаків та дівчат, а згодом їх було 71. Термін навчання становив три роки.[17, с.56]. Крім цих педагогічних закладів на Поділлі було відкрито ще два: учительську семінарію в Кам'янці-Подільському (1913 р.) і учительську семінарію в Ольгополі [15, с.284]. Існуючим планам відкрити семінарії в інших містах губернії не судилося бути реалізованими.

Отже, результатом державної політики в сфері освіти в другій половині 19 ст. було значне розширення мережі навчальних закладів як початкової освіти, так і середньої в Подільській губернії. У пореформений період значна увага приділяється питанню жіночої освіти. Уряд Російської імперії розуміє необхідність вирішення цього питання. Результатом було відкриття навчальних закладів різного рівня для навчання дівчат, а також закладів, що забезпечували кадрове питання у поширенні жіночої освіти.

***Список джерел та літератури:***

1. Вороліс М.Г. Стан середньої освіти на Поділлі у 1891-1901 р.р. // Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С.Григорчука. – Вінниця, 2007. – С. 187-189. 2. Державний архів Вінницької області (ДАВО). – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 7. 3. ДАВО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк.. 12. 4. ДАВО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк.. 50. 5. ДАВО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 79. 6. ДАВО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк.89. 7. ДАВО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 34. 8. Кулікова Л. Гімназія як символ кращих традицій у вітчизняній освіті // Історія в школі. – 2000. – № 4. – С. 8-12. 9. Лисий А.К. З історії жіночої освіти у Вінниці (1900-1919) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т.9: Матеріали п'ятого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі". – С.148-154. 10. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900-1917 років: соціально-релігійний аспект. – К., 1998. – 271 с. 11. Нижник В. В. Жіноче питання на прикладі вищої освіти у громадсько-політичному житті Російської імперії у другій половині XIX ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2005. – № 5. 12. Перова Н. Смолянки, мариинки, павлушки… бестужевки. Из истории женского образования в Санкт-Петербурге. – СПб.: ИД "Петрополис", 2007. – 304 с. 13. Пиетров-Эннкер Б. "Новые люди" России: Развитие женского движения от истоков до Октябрьской революции / Пер. с нем. – М., 2005. – 444 с. 14. Сесак І.В. З історії Кам'янць-Подільського середнього технічного училища (1903-1919рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янць-Подільський, 2002. – Т.2. – 580 с. 15. Сесак І.В. Освіта на Поділлі: у 2-х ч. – Ч.ІІ. Середні навчальні заклади у другій половині XIX –початку XX ст. – Кам'янець-Подільський, 1999. – 599 с. 16. Стайс Р. Женское освободительное движение в

России: Феминизм, нигилизм и большевизм, 1860-1930 / Пер. с англ. – М., 2004. – 616 с. 17. Томчук М. Учительські семінарії в Правобережній Україні в ІІ пол. ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 50-60. 18. Тростогон А.М. Створення реальних училищ у кінці ХІХ ст. // Матеріали ІІІ-ої історичної краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994. – С.25.

**Гончар О.О.**
*головний зберігач фондів*
*Державного історико-культурного заповідника "Межибіж"*

## ІВАН ОГІЄНКО ПРО ДРУКАРСТВО НА ПОДІЛЛІ

Серед визначних діячів української інтелігенції часів національно-демократичної революції 1917-1920 рр. вирізняється неординарна постать Івана Івановича Огієнка – мовознавця, культуролога, яскравого професора-викладача, великого патріота і водночас рушія національного відродження. Найбільшою справою його життя і діяльності на батьківщині стало заснування і розбудова Кам'янець-Подільського державного українського університету – потужного вогнища освіти, науки і культури не лише на Поділлі, а й у всій Україні.[1].

Іван Огієнко – видатний науковий, церковний і громадянський діяч, написав близько 1000 наукових праць, в яких "у світі цифр, дат і фактів пульсує живий дух великого мислителя", - так говорили про нього під час святкування 70-річчя від дня народження у Вінніпезі (1952 р.)[2].

Основний смисл його життя – працювати на благо рідної культури й науки. Писав свої праці зрозумілою для широких мас мовою, був блискучим перекладачем Св. Письма, та найбільшим подвигом у цій справі є, безперечно, переклад Біблії, щоб український народ мав можливість читати святе письмо рідною мовою у точному та зрозумілому перекладі.

Велику увагу приділяв І. Огієнко питанню розвитку друкарства на Україні. "Коли пішла у нас на Вкраїні боротьба за свою віру, друкарні багато допомогли в цій справі, - вони постачали десятки тисяч книжок, що бадьорили українців і закликали їх крепко боротися за свою стару віру. Друкарні ці випускали і наукові твори, такі книжки, що навчали народ, що розганяли темноту людську", - писав Огієнко у книзі "Українська культура" [3].

1925 року у Львові була видана його монументальна праця "Історія українського друкарства", яка більше, ніж шість десятиліть, зберігалася в бібліотечних спецсховах і тому практично була недоступною навіть для фахівців.

У книзі переконливо й аргументовано простежується не лише розвиток специфічної друкарської галузі в Україні від початків її заснування, а й доля самої української культури, непроста, почасти трагічна історія українського